

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/21049> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Laarman, Charlotte

Title: Oude onbekenden : het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten, 1945-2005

Issue Date: 2013-06-27

I Inleiding

Sinds de Tweede Wereldoorlog hebben veel migranten uit (voormalige) Nederlandse koloniën hun weg gevonden naar Nederland. Met deze migratie kwam een ontmoeting tussen 'oude onbekenden' in Nederland tot stand.¹ Postkoloniale migranten waren vreemd en bekend en dit leidde tot debatten.

In- en uitsluiting van migranten is een belangrijk onderwerp in het wetenschappelijke, publieke en politieke debat. In- en uitsluiting vindt op plaats op allerlei manieren en terreinen. Dekolonisatie en migratie gaven aanleiding tot debat over de plek van migranten binnen de verbeelde gemeenschap van 'de Nederlanders' en tot herdefiniëring hiervan. Vertogen omtrent de eigen groep en 'de ander' zijn interessant omdat ze zowel een instrument zijn (mensen kunnen worden uitgesloten door negatieve vertogen) als het resultaat van in- en uitsluiting (mensen horen erbij omdat ze worden gezien als onderdeel van een verbeelde gemeenschap). Beeldvorming heeft een geformaliseerde tegenhanger in de vorm van categorisering, die de grondslag vormt voor beleid.² Op basis van die categorisering worden rechten onthouden of toegekend. Beleid wordt meestal voorafgegaan en gevolgd door publieke en politieke debatten waarin het beleid wordt gerechtvaardigd of aangevallen. Dit zijn de momenten waarop beeldvorming naar voren komt in het gebruik van bepaalde woorden, frases, metaforen, termen en beeldspraak.

Deze dissertatie richt zich op de migranten uit de (voormalige) Nederlandse koloniën: Indische Nederlanders, Molukkers, Surinamers en Antillianen. Zij vormen samen de grootste migrantengroep in Nederland. Van de 16,5 miljoen inwoners die Nederland op dit moment telt, is ongeveer één miljoen geboren in een (voormalige) Nederlandse kolonie of heeft één of twee ouders die daar zijn geboren.³ De centrale vraag van dit proefschrift is door wie, wanneer en waarom discursieve strategieën werden gebruikt in politieke en publieke debatten over in- en uitsluiting van deze groepen in de periode 1945-2005 en welke factoren het gebruik van deze strategieën beïnvloedden. Hoewel het woord 'strategie' een bewuste keuze zou kunnen impliceren, is dit in de praktijk niet altijd het geval. 'Strategie' verwijst in deze studie naar de functionaliteit van talige elementen. Onder functionaliteit vat ik toepasbaarheid, bruikbaarheid of doelmatigheid van termen, beelden of metaforen in het migratiedebat. Het gaat mij hier niet om het beleid, dat door anderen, waaronder Wim Willems, reeds is beschreven⁴, maar om de bewoordingen en onderliggende assumpties, vooroordelen en overtuigingen die veelal een rechtvaardiging vormen voor beleid, voor beleidsveranderingen of pleidooien voor beleidsverandering. Heel kort gezegd gaat functionaliteit over het nut van wat er wordt gezegd: welke boodschap wil de spreker

of schrijver overbrengen en met welke emotie en beoogde associatie gebeurt dat? Het doel van de spreker bepaalt de vorm waarin het gezegd wordt. Alles wat in het publieke en politieke debat gezegd wordt en werd beïnvloedt elkaar. Het politieke en publieke debat (kranten, wetenschappelijke publicaties, romans en televisie-uitzendingen) kunnen daarom niet los van elkaar worden onderzocht. Door de talige strategieën in migratiedebat te onderzoeken, kan duidelijkheid worden verschaft over latente, ingesloten ideeën en assumpties die niet hardop werden uitgesproken. Er zijn drie redenen om juist vanuit het perspectief van discursieve strategie naar de migranten uit de (voormalige) koloniën te kijken, die aanleiding vormen voor het formuleren van drie hypothesen.

Ten eerste waren deze migranten wel nieuwkomers, maar geen vreemden. Er was een bepaalde mate van kennis van de inwoners van de koloniën in Nederland aanwezig en de migranten waren tot op zekere hoogte bekend met Nederland en de Nederlanders. Dit gold meer voor Nederlands-Indië dan voor Suriname en de Nederlandse Antillen.⁵ Migratie van en naar Nederlands-Indië kwam veelvuldig voor. In Den Haag was men in de jaren 1930 bekend met studenten en verlofgangers uit Indië als buren. Tussen 1947-1949, dus kort voor en tijdens de grootschalige migratie vanuit Nederlands-Indië, werden in het kader van de politionele acties, 95.000 Nederlandse dienstplichtige militairen naar Nederlands-Indië gestuurd.⁶ Na hun terugkeer beïnvloedden zij met hun ervaringen de beelden van Indië in tal van grote en kleine plaatsen in Nederland. Het beeld van het leven in de koloniën werd voorts beïnvloed door romans, krantenberichten en parlementaire debatten (de koloniale wereld speelde een prominente rol in de jaarlijkse beschouwingen). In het algemeen gold dat het beeld van de koloniën veel gedetailleerder en belangrijker was voor de migranten uit de (voormalige) koloniën dan een vage duizend-en-één-nachtachtige beeldvorming ten aanzien van de Arabische wereld was voor migranten uit Turkije of Marokko.

Dit leidt tot de formulering van de eerste hypothese. In deze dissertatie wordt uitgegaan van de hypothese dat het vertoog ten aanzien van de koloniale wereld, gedeeltelijk met de migranten mee naar Nederland verplaatste. Beelden en vertogen die in de koloniale context gangbaar waren, werden na migratie hergebruikt, maar veranderden tegelijkertijd van functie. Veel veranderde als gevolg van dekolonisatie en migratie, maar sociale normen, discoursen en stereotypen veranderden niet van de ene dag op de andere. Zij waren geenszins statisch, maar boden weerstand aan (politieke) veranderingen op korte termijn. Er vond naast een functieverandering, een overdracht plaats in tijd en plaats (voor en na migratie) en tussen groepen. De verklaring voor deze overdracht is de functionaliteit en herkenbaarheid van de discursieve strategie. Kortom, de eerste hypothese van dit onderzoek luidt dat de vertogen met de migranten meereisden, maar tegelijkertijd transformeerden, overgedragen werden en van functie veranderden.

De tweede reden om juist naar deze migrantengroepen te kijken is dat trots op of schaamte voor het koloniale verleden maakte dat de morele plicht of schuld van Nederlanders ten aanzien van deze migrantengroepen een belangrijk argument was bij de toelating en acceptatie van deze groepen. Het argument dat Nederland een morele plicht had te vervullen, werd ook gebruikt voor de toelating van gezinnen van arbeidsmigrantengroepen in de jaren zeventig en tachtig en de toelating van vluchtelingen.⁷ Bij de

migranten uit de koloniën ging het echter om een specifieke verplichting: het idee dat er iets goed te maken viel. Een schuld die voor andere migrantengroepen geen of een kleine rol van betekenis had. Een deel van de migranten uit de koloniën was bovendien niet alleen door een culturele maar ook door biologische verwantschap verbonden met de Nederlanders aan de Noordzee. Plicht, schuld en verbondenheid gaven hen, in combinatie met bekendheid, een voorsprong ten opzichte van andere groepen omdat zij een andere, betere positie konden claimen dan andere migranten. Dit vermeende voordeel – door Gert Oostindie de postkoloniale bonus genoemd⁸ – had echter ook nadelen, zo luidt de tweede hypothese van dit onderzoek. Plicht, schuld, verbondenheid en bekendheid hadden een terugslag-effect: de migranten hadden meer rechten, maar bleven steken in een afhankelijke en ondergeschikte rol, die mede door de koloniale context werd bepaald. Tevens konden de beelden en retorieken, die in de koloniale context tot doel hadden het machtsverschil te rechtvaardigen, door de overdracht in tijd en plaats een uitsluitend effect hebben in de postkoloniale context. Dat kan de postkoloniale malus worden genoemd. De migranten uit de (voormalige) koloniën hadden niet alleen voordelen, maar ook nadelen. Als gevolg daarvan bestond er een bonusmalus-paradox.⁹

Een derde reden om juist naar deze migranten te kijken is dat zij in zekere zin een tussencategorie vormen, die zich bevindt op het snijvlak van discursief en juridisch burgerschap.¹⁰ Op het juridisch niveau is iemand burger of niet. Burgers hebben alle daarbij behorende rechten; niet-burgers hebben die niet. T.H. Marshall maakte in zijn klassieke essay uit 1950 onderscheid tussen civiele, politieke en sociale rechten.¹¹ Civiele rechten zijn bijvoorbeeld vrijheid van meningsuiting en recht op bezit. Politieke rechten zijn stemrecht en recht op het bekleden van openbare ambten. Sociale rechten zijn het vaagst gedefinieerd en hebben betrekking op het recht op een redelijk bestaan binnen de grenzen van het mogelijke. Het zijn vooral de sociale rechten die na de Tweede Wereldoorlog een bredere invulling hebben gekregen en waardoor het belang van de overheid bij uitsluiting is toegenomen. Naast de juridische definitie is er de definitie van burgerschap in het politieke of publieke discours: het discursieve burgerschap. Het achterliggende idee is dat burgers een gemeenschap vormen die een geschiedenis, taal, fenotypische kenmerken en veelal ook een religie deelt.¹² Benedict Anderson benadrukte dat een gemeenschap vooral door emotie wordt verbonden.¹³ Tussen juridisch en discursief burgerschap bevindt zich een grijs gebied. Mensen die het juridische burgerschap hebben, bijvoorbeeld mensen uit de voormalige Nederlandse koloniën, kunnen worden uitgesloten van het discursieve burgerschap.¹⁴ Mensen zonder juridisch burgerschap, die in Nederland verblijven, hebben in de praktijk (vrijwel) gelijke rechten als mensen met juridisch burgerschap. Bovendien maken mensen lang niet altijd gebruik van hun rechten (zoals hun kiesrecht). Op het juridische niveau wordt er dus een harde grens getrokken tussen burgers en niet-burgers, maar op het praktische niveau zijn verschillen gering. Op het discursieve niveau worden verschillen sterk aangezet.¹⁵ Er bestonden tussen de Indische Nederlanders, Molukkers, Surinamers en Antillianen grote verschillen, waarop in deze dissertatie uitgebreid wordt ingegaan. Ze deelden echter een aanspraak op discursief burgerschap gebaseerd op een (vermeend) gedeeld koloniaal verleden, bloedverwantschap, taal (Nederlands), religie en bekendheid met de Nederlandse gewoontes en geschiede-

nis.¹⁶ Een groot deel van de migranten had ook juridische burgerschap (de Nederlandse nationaliteit), ofschoon dat niet in alle gevallen duidelijk was en er veel discussies ontstonden over rechten op basis daarvan. Het Burgerlijk Wetboek van 1838 bepaalde dat iedereen die in Nederland of de koloniën was geboren uit daar gevestigde ouders de Nederlandse nationaliteit had. In 1850 stelde de Nederlandse regering zich echter op het standpunt dat 'kleurlingen niet voor Nederlanders konden doorgaan'.¹⁷ Die mening had op korte termijn voor een deel van de bevolking van de kolonie juridische consequenties. Op lange termijn leidde die visie tot uitsluiting op het discursieve vlak, zoals deze dissertatie zal laten zien. Mijn derde hypothese is dat juist een groep die zich bevindt op het snijvlak van discursief en juridische burgerschap zicht geeft op waar grenzen liggen en waarom en door wie die worden getrokken.

Deze studie wil een bijdrage leveren aan theorieën omtrent de functionaliteit van discoursen ten aanzien van migranten in het publieke en politieke debat. Centraal staat de functionaliteit van het discours en de ruimte die er is voor actoren om beleid (betreffende toelating of integratie) te rechtvaardigen of ter discussie te stellen. Deze studie gebruikt voor de beantwoording van deze vragen een langetermijnperspectief van meer dan zestig jaar en kijkt naar vier groepen die gemeen hadden dat ze uit de (voormalige) Nederlandse koloniën kwamen. Met het vergelijkende en lange termijn perspectief wil deze dissertatie de functionaliteit en overdrachtelijkheid van retorische belichten. Vanzelfsprekend kan het discours (de *Logos*) niet los gezien worden van de actie (de *Praxis*). *Logos* en *Praxis* werden echter lang niet altijd met elkaar verbonden. Een mooi voorbeeld daarvan zijn de krantenberichten over het grote aantal kleinere en grotere rellen waarbij Molukkers waren betrokken tussen hun aankomst in 1951 en de treinkapingen in 1975 en 1977. Die rellen en relletjes hadden alles te maken met beleid en beleidsveranderingen, maar in de krantenberichten werden ze, zoals we zullen zien, zelden daarmee verbonden. Een voordeel voor dit onderzoek is dat een deel van de *Praxis* reeds door anderen is beschreven, onder meer door Gert Oostindie, Fridus Steijlen, Ulbe Bosma, Guno Jones, Chan Choenni, Annemarie Cottaar en Wim Willems.¹⁸ Daarom kan de aandacht hier op de *Logos* worden gericht.

Het academische onderzoek naar in- en uitsluiting is in te delen in drie stromingen. Ten eerste zijn er auteurs die kijken naar factoren waarmee de *uitkomst* van processen van in- en uitsluiting op semi-meetbare en semi-objectiveerbare wijze kunnen worden bepaald, zoals geografische concentratie van migranten, arbeidsmarktparticipatie, gemengde huwelijken en participatie in (migranten)verenigingen.¹⁹ Het gaat daarbij om de vraag of migranten uitgesloten zijn. Het tweede debat richt zich op zelf-identificatie en toewijzing van etnische identiteit, waarbij mensen in interviews en surveys wordt gevraagd hoe zij zichzelf en de ander zien, en hoe anderen hen zien.²⁰ Bij deze twee benaderingen, die kijken naar het *resultaat* van integratievertoegen, blijft een belangrijk aspect buiten beschouwing, namelijk het *proces* zelf of het vertoog. Een derde groep auteurs kijkt naar dat proces en stelt dat migranten vooral in- en uitgesloten worden door middel van taal.²¹ Taal is niet alleen een communicatiemiddel maar ook een instrument om machtsstructuren aan te vallen of te legitimeren.²² Taal beschrijft niet alleen de realiteit, zij construeert die ook. Bij deze visie sluit deze studie zich aan. Om processen van in- en uitsluiting door middel van taal te onderzoeken wordt gekeken naar het politieke en publieke debat. Deze debatten werden op meer-

dere plaatsten gevoerd. Zij hebben een neerslag gekregen in krantenartikelen, verslagen van parlementaire debatten en in mindere mate romans. Dit zijn de voornaamste bronnen voor deze dissertatie en voor dit type onderzoek. Binnen dit academische debat zijn er twee verschillende benaderingen. De eerste, kwantitatieve benadering wordt veel gebruikt door linguïsten.²³ Zij kijken op systematische wijze naar parlementaire discussies of krantenartikelen en onderzoeken combinaties van woorden, zinsdelen en zinnen en de frequentie waarin zij voorkomen. De tweede benadering richt zich meer op de kwalitatieve analyse.²⁴

De bijdrage van dit proefschrift aan dit debat is driedelig. In het kort is dat allereerst het langetermijnperspectief en de vergelijking tussen groepen. Kortstondige momenten van debat kunnen effect hebben nadat het debat al een tijdje is verstomd. De vergelijking in de tijd en van groepen geeft niet alleen meer inzicht in de gevolgen van het debat maar ook in de functionaliteit van de gebruikte discursieve strategieën. Ten tweede wil deze studie ook kijken naar momenten dat er geen problematisering plaatsvindt noch herdefinitie van onderscheid terwijl dat wel, op basis van de literatuur of de vergelijking met andere groepen, te verwachten zou zijn. De momenten van stilte zijn net zo goed van betekenis als de momenten van debat. De laatste en belangrijkste toevoeging is de focus op de functionaliteit van het taalgebruik en hoe dat verandert door de tijd. Op deze drie theoretische punten zal ik verderop in dit hoofdstuk nader ingaan, na enkele opmerkingen van historiografische aard.

Historiografie

Er is sinds de jaren vijftig een grote wetenschappelijke belangstelling voor migranten uit de koloniën en hun nakomelingen.²⁵ De literatuur wordt gekenmerkt door drie aspecten. Ten eerste is opvallend dat migranten uit het koloniale rijk afzonderlijk van elkaar worden beschreven – enkele uitzonderingen daargelaten. Dat geldt bijvoorbeeld voor de Molukkers en de Indische Nederlanders, die min of meer in dezelfde periode kwamen en uit hetzelfde deel van het koloniale rijk, maar die toch gescheiden van elkaar worden beschreven. Het project *Bringing History Home* en de vier wetenschappelijke werken die daaruit voortkwamen, probeerden met een interdisciplinaire benadering deze groepen met elkaar te verbinden en aan te tonen dat ‘postkoloniale migratie’ een nuttige onderzoekscategorie is.²⁶ Naar aanleiding van deze publicaties ontstond er debat over het nut van het onder één paraplu-concept scharen van deze migrantengroepen. Tegenstanders daarvan, zoals Susan Legêne, stelden dat de groepen te verschillend zijn en dat de categorisering ‘postkoloniale migranten’ meer vanuit de onderzoekers was opgelegd dan vanuit een historische werkelijkheid.²⁷ Dit proefschrift volgt de stelling van Ulbe Bosma dat het nuttig is om postkoloniale migranten als onderzoekscategorie te gebruiken, ofschoon het voor Nederland minder voor de hand ligt dan voor andere Europese landen.²⁸ Deze studie wil dit perspectief versterken door niet naar identiteitspolitiek van de groepen zelf te kijken, maar naar debatten in Nederland. Door de postkoloniale groepen met elkaar te vergelijken, wordt duidelijk welke keuzes er in de debatten zijn gemaakt. Dit gebeurt in navolging van Elleke Boehmer en Francis Gouda door onderzoek te doen naar de manier waarop de koloni-

ale geschiedenis verbonden werd met de formatie van hedendaagse nationale en migrantenidentiteiten.²⁹ In deze dissertatie wordt het vergelijkende perspectief tussen de postkoloniale migrantengroepen en tussen koloniaal en postkoloniaal versterkt.

Ten tweede is het kenmerkend dat de migratie uit de (voormalige) Nederlandse kolonies over het algemeen apart behandeld wordt van migraties uit andere landen. Er wordt soms wel vergeleken met andere migrantengroepen in Nederland, die in dezelfde periode kwamen, of met postkoloniale migranten in andere Europese landen, maar de invloed van andere migraties op het vertoog ten aanzien van postkoloniale migranten is een onderbelicht aspect.³⁰ Die wisselwerking bestond wel degelijk. Een voorbeeld is te vinden in het spijtoptantendebat. Spijtoptanten waren de mensen die relatief lang na de onafhankelijkheid Indonesië verlieten. Bij de komst van de eerdere migranten uit (het voormalige) Nederlands-Indië werd de gelijktijdige, grootschalige en door de Nederlandse overheid gefinancierde Nederlandse emigratie naar onder meer Canada en Australië als argument gebruikt door tegenstanders van immigratie, met als doel zoveel mogelijk mensen uit de voormalige kolonie te weren. De werving van gastarbeiders, kort daarop, werd door mensen, die voorstanders waren van de komst van mensen uit Nederlands-Indië of Indonesië, gebruikt als argument om hun toelating te bepleiten. Er werd door journalisten en politici verontwaardigd gewezen op de werving van 'vreemde' gastarbeiders, terwijl er nog voormalige Nederlanders in Indonesië waren, die niet werden toegelaten tot Nederland.³¹ De bijzondere positie die postkoloniale migranten innamen in het debat werd mede bepaald door de vergelijking met andere migrantengroepen. In deze dissertatie wordt gekeken door wie en wanneer en met welk doel er vergelijkingen werden gemaakt met andere migrantengroepen.

In de literatuur wordt voorts tot op heden vooral aandacht besteed aan het benoemen van verschillen en minder aan overeenkomsten.³² Deze dissertatie richt zich expliciet op beide, omdat postkoloniale migranten niet op alle momenten en op alle fronten werden uitgesloten, maar ook werden ingesloten. Voor postkoloniale migranten ligt het debat over overeenkomsten en verschillen genuanceerder dan voor andere migrantengroepen: zij waren soms wel en soms geen deel van de natie waarbij onderscheid werd gemaakt naar etniciteit, klasse, gender en nationaliteit.

Wat deze studie wil doen door de koloniale geschiedenis in de studie van de postkoloniale situatie te betrekken, is inzicht geven in de functionaliteit en herkenbaarheid van retorieken in het politieke en publieke debat. Er is wel betoogd dat er een brug tussen het koloniale en postkoloniale onderzoek moet worden geslagen en dat er meer aandacht zou moeten zijn voor hoe koloniale opvattingen en retorieken het hedendaagse denken over 'wij' en 'zij' hebben beïnvloed.³³ Met uitzondering van de publicaties van Ulbe Bosma, Gert Oostindie en Jan Lucassen, John Schuster en Guno Jones doet er zich in de academische literatuur een breuk voor op het moment van dekolonisatie. Dit heeft geresulteerd in twee academische debatten, die gescheiden van elkaar werden gevoerd, maar die in feite over dezelfde mechanismen en groepen gaan, zij het in andere historische contexten. Eén groep onderzoekers richt zich op de dynamiek van in- en uitsluiting in de Nederlandse koloniën, waarbij wordt gekeken naar etniciteit, gender en klasse. Dit type onderzoek stopt op het moment van dekolonisatie of net daarna. Hierin wordt wel gekeken naar continuïteiten en discontinu-

iteiten in de (voormalige) kolonie tussen de koloniale en postkoloniale context, maar het ziet de migratie naar Nederland of elders als een cesuur. Met andere woorden, het onderzoek richt zich op één land voor en na dekolonisatie.³⁴ De tweede groep onderzoekers richt zich op processen van in- en uitsluiting van migranten na dekolonisatie en migratie, met andere woorden in het naoorlogse Nederland.³⁵ In mijn dissertatie ga ik verder langs de ingeslagen weg waarbij deze twee discussies werden verbonden door niet alleen te kijken naar (dis)continuïteiten tussen ‘toen’ en ‘nu’ en ‘daar’ en ‘hier’, maar ook naar de reproductie van koloniale vertogen na dekolonisatie en het doel hiervan.³⁶ Denken en handelen van postkoloniale migranten en Nederlanders in Nederland en in de twintigste eeuw was zodanig geworteld in koloniale ideeën en ideologieën dat de academische scheidslijn tussen koloniaal en postkoloniaal kunstmatig zijn.³⁷

John Schuster en Guno Jones hebben in hun werk een voortreffelijke analyse gemaakt van de in- en uitsluiting van postkoloniale migranten in het politieke debat. Zij hanteerden een langetermijnperspectief, vergeleken de verschillende postkoloniale groepen, keken naar discursieve identiteitsconstructies, naar migratiebeleid en burgerschap. Wat dit proefschrift beoogt toe te voegen aan deze kennis is het publieke debat en de wisselwerking tussen het publieke en politieke debat. Politiek kan niet los worden gezien van wat er in de maatschappij wordt besproken en omgekeerd. Discursief burgerschap wordt juist in het publieke debat vormgegeven en aangepast. Het publieke debat wordt in deze studie onderzocht door met name krantenberichten te analyseren. Hierop wordt in het methodologische deel dieper ingegaan. Krantenonderzoek naar deze groepen is gedeeltelijk eerder gedaan ondermeer in 1984 door Annemarie Cottaar en Wim Willems voor hun afstudeerscriptie over de Indische Nederlanders, en door Ron Habiboe in 1991 bij zijn onderzoek naar de komst van Molukkers.³⁸ Deze dissertatie bouwt hierop voort door meer dan 7.000 krantenartikelen aan een systematische en vergelijkende analyse te onderwerpen.

Theorie

In een debat maken actoren – politici, wetenschappers, ambtenaren, journalisten, pressiegroepen en (woordvoerders uit) de groep zelf – een selectie uit verschillende discursieve elementen of strategieën. De functionaliteit van discursieve strategieën in het publieke en politieke debat verschilt voor de actoren in het debat omdat zij verschillende doelen nastreven. Het uiteindelijke doel is de rechtvaardiging van beleid of bepleiten van een beleidswijziging.

Bij beleidsrechtvaardiging wordt onderscheid gemaakt naar of worden overeenkomsten benadrukt tussen gevestigden en migranten (en binnen groepen migranten) (de categorisering). Door het benadrukken van verschillen wordt uitsluiting gerechtvaardigd. Hierbij staat centraal hoe de loyaliteit tussen de ingeslotenen kan worden gehandhaafd en controle over de uitgeslotenen kan worden behouden.³⁹ De ordenende criteria zijn vooral nationaliteit, gender, klasse en etniciteit. Etniciteit wordt in het debat altijd gecombineerd met opvattingen over gender en klasse. Een intersectionele benadering kijkt naar de snijvlakken van gender, etniciteit en klasse en belicht de ver-

schillende dimensies van in- en uitsluiting, van macht en van gelijkheid en ongelijkheid.⁴⁰ Nira Yuval-Davis heeft betoogd dat een intersectionele benadering van in- en uitsluiting van belang is omdat het de statische, simplistische dichotomie van ‘de natie’ tegenover ‘de ander’ uiteen kan rafelen tot een meer genuanceerd en realistisch beeld. Beleid en categorisering hebben verschillende uitwerking op de verschillende personen binnen deze twee polen, omdat zij verschillende sociale, economische en politieke posities innemen.⁴¹

Uitingen van het maken van onderscheid zijn problematisering en bagatellisering van onderwerpen en gebeurtenissen in het debat. Als mensen worden ingesloten hebben ze rechten en zijn ‘hun’ problemen ‘onze’ problemen en moet een oplossing van ‘onze’ kant komen. De ontkenning van verschil (insluiting) leidt tot bagatellisering van problemen: ‘zij’ horen erbij en er zijn geen problemen te verwachten of er zijn geen problemen (en dus hoeft, bijvoorbeeld, de overheid niets te doen).⁴²

De functionaliteit van discursieve strategieën verandert op momenten van intensief debat, die hier in navolging van wat gangbaar is in de literatuur, scharnierpunten worden genoemd.⁴³ De scharnierpunten waren niet per se keerpunten; het debat nam niet altijd een andere wending. Het kon ook gaan om verscherping van reeds bestaande afbakeningen of explicitering van grenzen. Het eerste scharnierpunt is het uiteenvallen van koloniale rijken en de migraties die dit tot gevolg had. Uit de literatuur blijkt dat dit in tal van landen aanleiding was voor herdefinities van wie wel en wie niet tot de natie behoorde.⁴⁴ Daarbij werd voortgebouwd op of gebroken met de pogingen die in de negentiende eeuw waren gedaan om de bevolking in de koloniën in- of uit te sluiten en om grenzen te trekken tussen groepen. Westerse landen legden in de negentiende eeuw hun ideeën omtrent burgerschap op aan de koloniën.⁴⁵ Tegelijkertijd was er in Europese koloniën een beweging in de richting van politiek gemotiveerde denationalisatie van de inheemse bevolking, die gedeeltelijk werd gezien als onderdanen van het koloniale rijk, maar niet als burgers van het kolonialiserende land.⁴⁶ Het verband tussen het kolonialisme en het opkomende nationalisme in koloniserende landen is ook dat de Britse, Franse of Nederlandse nationale identiteiten werden gedefinieerd als het tegenovergestelde van de gekoloniseerde ‘ander’.⁴⁷ Dit had gevolgen voor groepen van gemengde afkomst zoals de *Anglo-Indians*, Indische Nederlanders en Franse Aziaten in de koloniën. Frederick Cooper en Ann Stoler spreken in dit verband van gelijktijdige in- en uitsluiting, die leidde tot zogenaamde *tensions of empire*, een term die zich moeilijk laat vertalen naar het Nederlands en waarmee wordt bedoeld dat het rijk baat had bij de wisselwerking tussen in- en uitsluiting en de voortdurende spanningen die dit met zich meebracht.⁴⁸ Het was meer dan een simpel verdeel- en heersmechanisme. Een deel van de koloniale bevolking werd als ‘eigen’ beschouwd door koloniale overheersers, maar alleen zolang ze in de kolonie bleven. Dit had een weerslag op de manier waarop deze groepen na dekolonisatie werden ontvangen of zich definieerden. We zien dit bij de *Pied Noirs* in Frankrijk, de *Retornados* die ‘terugkeerden’ naar Portugal en Indische Nederlanders die ‘repatrieerden’ naar Nederland.⁴⁹ De *tensions of empire* hadden gevolgen voor hoe migranten uit de (voormalige) koloniën een plaats kregen toegewezen toen koloniale rijken uiteenvielen.⁵⁰ Dat gebeurde niet in alle voormalige koloniale rijken op dezelfde manier of op hetzelfde moment, maar het was wel in alle gevallen aanleiding tot discussie.⁵¹

Voor de Indische Nederlanders was, zoals in deze dissertatie zal blijken, de *imagined family* in de postkoloniale context de belangrijkste retoriek.⁵² In de koloniale periode was deze retoriek van belang voor een heel andere groep, namelijk de inheemse bevolking.⁵³ De *imagined family*-benadering vertrekt vanuit het door Benedict Anderson geïntroduceerde begrip *imagined communities*, ofwel verbeelde gemeenschappen. Een natie is een verbeelde gemeenschap omdat de leden elkaar onmogelijk allemaal persoonlijk kunnen kennen. Het is een sociale constructie met een emotionele legitimiteit, die wordt gevormd en verandert door diegenen die zichzelf als deel van deze gemeenschap zien.⁵⁴ De *imagined family* en het familie-idioom werden niet alleen gebruikt in Nederlands-Indië, maar ook in koloniën van andere Europese landen in Azië, Afrika en Noord- en Zuid-Amerika.⁵⁵ De familieretoriek sanctioneerde een hiërarchische verhouding tussen groepen in de koloniale maatschappij zonder het idee van gemeenschappelijke belangen van de natie of het imperium te ondergraven.⁵⁶ Anne McClintock noemt dit *hierarchy within unity* (hiërarchie binnen eenheid). Een functie van dit vertoog is dat (machts)verschillen tussen groepen in de maatschappij naar kleur, klasse of sekse als vanzelfsprekend en aangeboren kunnen worden beschouwd. Deze retoriek impliceert en vereist de vanzelfsprekendheid van de ondergeschiktheid van vrouw aan de man en het kind aan de ouders.⁵⁷ Het werd neergezet als de ouderlijke plicht van de overheersers om de inheemse 'kinderen' te onderwijzen, te 'verheffen' en te verzorgen. De Nederlandse kolonisatoren en inheemse gekoloniseerden vormden één familie, met de gekoloniseerden als trouwe, maar psychologisch onvolgroeide kinderen.⁵⁸ Dit diende als rechtvaardiging voor de koloniale overheersing. Deze opvatting werd ondersteund door een discours waarin gekoloniseerden, zowel mannen als vrouwen, werden neergezet als kinderlijk en feminien.⁵⁹ Deze familieretoriek was onderdeel van een proces van 'othering'. In dit proefschrift kijk ik wat de gevolgen van het gebruik van deze retoriek in de kolonie waren voor de acceptatie en toelating van postkoloniale migranten in Nederland.⁶⁰

De concepten *tensions of empire*, *hierarchy within unity* en *imagined family* zijn nuttig bij het analyseren van de functionaliteit van de discourses, maar daarmee is die functionaliteit nog niet verklaard. Daarvoor is meer nodig. Er zijn vijf factoren die, in mijn optiek, de functionaliteit van een discours kunnen beïnvloeden. Die factoren begrenzen de *discursieve ruimte* die actoren hebben.⁶¹ Discursieve ruimte wordt hier niet in letterlijke zin gebruikt – zoals een café, een schoolplein, of parlement – maar in figuurlijke zin.⁶² Actoren kunnen allerlei discourses gebruiken, maar niet elk discours is even geloofwaardig en daarmee even overtuigend.

De discursieve ruimte wordt, ten eerste, begrensd door *bekendheid of kennis*. Details en nuances kunnen een vertoog versterken, maar alleen als feiten op vruchtbare aarde vallen; er moet kennis zijn over de groep waarbij een argument aanhaakt. Die kennis was voor migranten uit Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen niet gelijk en bij gevolg kon ook niet dezelfde strategie worden gevolgd. *Kennis* is niet statisch en kan verruimd worden, bijvoorbeeld op momenten van conflict (het scharnierpunt). De discursieve ruimte in Nederland kon bovendien veranderen door gebeurtenissen buiten Nederland. Aandacht voor het slavernijverleden in de Verenigde Staten maakte verwijzingen naar het slavernijverleden in Nederland bruikbaar en nuttig. In de literatuur over *travelling concepts* wordt aandacht besteed aan hoe en wanneer concepten

en discoursen van de ene context naar de andere kunnen worden overgeplant.⁶³ Charles Forsdick besteedt daarbij, in navolging van Edward Said, vooral aandacht aan hoe *concepts travel* tussen de koloniale context en de zogenaamde postkoloniale.⁶⁴ Imperialistische nostalgie – het terugverlangen naar een groots verleden – speelt een rol bij die overdraagbaarheid, net als het onverwerkte karakter van het koloniale verleden. Het koloniale verleden in Nederlands Oost Indië had meer grandeur en het trauma van het verlies was groter dan voor Nederlands West Indië. Voor migranten uit Nederlands-Indië werkte de imperialistische nostalgie anders uit dan voor migranten uit Suriname of de Antillen. Belangrijk is voorts of de vergelijkbaarheid die wordt gesuggereerd tussen groepen, herkenbaar en daarmee geloofwaardig is.

De discursieve ruimte is, ten tweede, direct gekoppeld aan beleidsruimte. Beleid of beleidsveranderingen staan in deze dissertatie *niet* centraal. Waar het hier om gaat is dat het vertoog een doel dient, bijvoorbeeld beleid rechtvaardigen of beleidsverandering bepleiten. Natuurlijk is het in principe mogelijk een verhaal te vertellen zonder expliciet doel ('migranten uit de koloniën zijn zielig'), maar meestal heeft een verhaal wel een impliciete of expliciete beleidsimplicatie ('migranten uit de kolonie verdienen toelating, rechten, of steun'). Die beleidsimplicaties en -mogelijkheden zijn niet gelijk per groep en per periode. Beleid is flexibel maar beleidscategorieën – arbeidsmigrant, gezinsmigrant, vluchtelingen, (post)koloniale migranten – zijn dat daarom niet per se ook. Migranten uit de koloniën konden wel – afhankelijk van het economisch tij – neergezet worden als nuttig voor de arbeidsmarkt, of als een dreiging – of ze konden het imago van een vluchteling krijgen; bepakt en bezakt weg van de ellende – maar dat maakte nog niet dat ze verschoven konden worden van de ene beleidscategorie naar de andere (van koloniale migrant naar arbeidsmigrant of vluchteling). Sommige grenzen stonden vaster dan andere. Doel van deze dissertatie is te laten zien welke grenzen vast waren en welke flexibel.

De discursieve ruimte wordt, op de derde plaats, beïnvloed door urgentie, concurrentie (andere onderwerpen die om aandacht vragen) en de mogelijkheid tot aanhaken (in het Engels *issue linkage* genoemd⁶⁵). Met dat laatste wordt bedoeld of een toelatingsdiscussie gekoppeld kan worden aan een ander probleem: bijvoorbeeld woningnood of werkloosheid. Daarmee wordt toelating een groter en belangrijker probleem. Iets vergelijkbaars geldt voor conflicten: die kunnen een positieve connotatie krijgen en worden geduid in termen van emancipatie en vrijheidsstrijd, of een negatieve en worden geduid in termen van een *clash of civilisations*.⁶⁶ De mogelijkheden tot aanhaking verschilden per groep en per periode.

Als vierde wordt de discursieve ruimte beïnvloed door de bruikbaarheid van noties zoals (ere)schuld en verplichting. Zoals hierboven werd opgemerkt, verschillen (post)koloniale migranten van andere migranten omdat er een eeuwenoude band was tussen 'moederland' en (voormalige) kolonie. 'Zij zijn hier omdat wij daar waren', zoals het populair is verwoord. De discursieve ruimte wordt vergroot omdat schuld en verplichting als argumenten in stelling kunnen worden gebracht. De kracht van die argumenten was niet voor elke groep migranten uit de koloniën gelijk.

Als vijfde kan de discursieve ruimte worden beïnvloed door de samenstelling, kenmerken en omvang van een migrantengroep. Een kleine groep kan mogelijk worden genegeerd, bij een grote groep is dat moeilijker. Bij kenmerken van de groep hoort

ook de mogelijkheid van, wat in de Engelstalige literatuur *passing* wordt genoemd: wie kan er doorgaan voor blank, of voor Nederlander?⁶⁷ In Nederlands-Indië werd, zoals we zullen zien, de positie van de tussencategorie bepaald door hun aanspraak op het Nederlands of Europees zijn. Dat was ook hun 'entreebewijs' tot Nederland nadat Nederlands-Indië onafhankelijk Indonesië was geworden. Niet voor elke (sub)groep was *passing* even goed mogelijk en niet in elke periode was het even relevant. De samenstelling van de groep bepaalt voorts de mogelijkheden voor een actieve lobby. Hoe groot die lobby is hangt af van de omvang de groep die (reeds) in Nederland is en hun scholingsgraad. Een grote groep, waaronder goedopgeleide mensen, is in staat actief de media en politici te bestoken of te bespelen. Voorts speelt de juridische status van de groep een rol; kunnen ze in principe terugkeren of niet. Als laatste is er de homogeniteit van de groep: grote homogeniteit maakt een actieve en sterke lobby mogelijk.

In Tabel 1 worden de factoren opgesomd. In de navolgende hoofdstukken worden ze getoetst.

TABEL 1 FACTOREN DIE DE DISCURSIEVE RUIMTE BEÏNVLOEDEN
1. Bekendheid, kennis, overdraagbaarheid, herkenbaarheid
2. Beleidsruimte, economische en geopolitieke situatie
3. Urgentie, concurrentie, mogelijkheden tot <i>linkage</i>
4. Bruikbaarheid van ideeën omtrent schuld en verplichting
5. Kenmerken groep (omvang, klasse, scholing, mogelijkheid tot <i>passing</i>)

Bronnen en methode

Voor dit onderzoek naar het politieke en publieke discours over migranten uit (voormalige) Nederlandse koloniën waren de voornaamste bronnen krantenartikelen en parlementaire debatten. Onderzoek naar de functionaliteit en overdrachtelijkheid van beelden en retorieken heeft methodologische implicaties en complicaties. Het is moeilijk om aan te tonen of argumenten of ideeën werkelijk verplaatst zijn van het ene land naar het andere, van een tijdvak naar een ander, van de ene groep naar de andere, en van de ene politieke context naar een andere. Wat wel onderzocht kan worden is hoe er naar het koloniale verleden verwezen wordt en welke woorden en metaforen vanuit het koloniale discours naar andere discourses werden meegenomen of niet. Bij discoursanalyse gaat om de discourses die worden gebruikt en door wie en waarom, en minder om welk beeld uiteindelijk dominant was.

Discoursanalyse als methode voor het analyseren van krantenartikelen is uitvoerig getest en beschreven.⁶⁸ Er zijn daarbinnen nogal wat variaties. Dit proefschrift maakt gebruik van een kwalitatieve aanpak en richt zich op de betekenis van teksten en woorden. Hierbinnen zijn er twee niveaus van analyse. Op microniveau wordt gekeken naar woorden, zinnen en woordgroepen. Een voorbeeld is het identificeren van metaforen en terminologie. Analyse op het tweede niveau, het macroniveau, vindt plaats op de hele tekst. Het gaat daarbij om thema's, onderwerpen, terminologie, argumenten en de clustering daarvan. De functionaliteit van het discours staat centraal.

Er wordt gekeken naar het type artikelen, zoals korte berichten en opiniërende of legitimerende artikelen. Voor de korte berichten is de analyse van de terminologie belangrijk. Legitimerende berichten zijn artikelen waarin er een interactie plaatsvindt tussen wetenschap of politiek en journalistiek. Wetenschappers worden hierin veelal opgevoerd om beleid te rechtvaardigen.

In dit onderzoek wordt op het microniveau dieper ingegaan op metaforen en terminologie. Metaforen zijn interessant omdat ze inspelen op emoties. Ze roepen associaties op zonder nadrukkelijk zaken te benoemen. Metaforen brengen door simpele beelden complexe ideeën over die te ingewikkeld of te gevoelig zijn om expliciet te bespreken, zoals wat de Nederlandse natie is en wie daar wel of niet bijhoren.⁶⁹ Een metafoor vervangt een abstract concept, zoals de Nederlandse natie, door iets concreets, zoals een familie. Omdat metaforen inspelen op emoties, worden abstracte concepten begrijpelijker en spelen zo een rol in de legitimering van machtsstructuren. Onderzoek naar metaforen wordt veel gedaan binnen de politieke wetenschappen en richt zich op het politieke debat over de uitsluiting van migranten.⁷⁰ Daarnaast is er ook onderzoek naar metaforen over migranten in de pers, meestal voor de recente periode.⁷¹ De kritische metafooranalyse, zoals ontwikkeld door George Lakoff en Mark Johnson, is in dit proefschrift een instrument om de functie van het gezegde te identificeren.⁷²

Dit onderzoek zal laten zien dat een aantal metaforen dominant was in de debatten over deze postkoloniale groepen. Dit waren de eerder genoemde familiemetafoor, maar ook de water- of inundatiemetafoor, exodusmetafoor en oorlogsmetafoor. De familiemetafoor valt uiteen in twee verwante metaforen: de natie als gezin en de staat als huis. Tot de eerste behoren woorden als moederland, vaderland, (lands)kinderen, voorvaders, maar ook gastvrijheid en zoons en dochters die thuis kwamen.⁷³ In Nederland komen de migranten thuis of zij 'keren terug' naar hun thuis waar het veilig is en bescherming wordt geboden, ook als zij nog nooit in Nederland zijn geweest. De staat-als-huis-metafoor kwam naar voren in woordgebruik als Nederland 'zet de deur open', 'biedt plaats aan de haard' of laat migranten 'aan de deur of poorten kloppen'.

Water- of inundatiemetafoor, exodusmetafoor en oorlogsmetafoor worden voor tal van migrantengroepen gebruikt.⁷⁴ Bij de water- of inundatiemetafoor wordt gesproken over 'stromen' migranten, en 'migratiegolven' die 'ingedamd'⁷⁵ moeten worden. De watermetafoor was vooral dominant in vertogen over Surinamers en Antillianen. De functie van de watermetafoor is een gevoel van dreiging creëren zonder de omvang of aard van de dreiging te benoemen. De watermetafoor appelleerde aan de Nederlandse angst voor het wassende water en het benadrukte de onbeheersbaarheid van de migratie. Door migranten te beschrijven als golven en stromen in plaats van als mensen, ging het niet over de noden en de rechten van de individuele migrant. Bij de oorlogsmetafoor is sprake van bijvoorbeeld een 'invasie' van Surinamers en het 'leger der repatriandi'.⁷⁶ De exodusmetafoor verwijst naar de uittocht van Joden uit Egypte naar het Beloofde Land, zoals beschreven in het Bijbelboek Exodus. De exodusmetafoor kwam vooral voor in het vertoog over Surinamers, maar werd ook gebruikt voor Antillianen, zo zal deze dissertatie laten zien. Er werd gesproken van een 'exodus' naar 'het beloofde land', 'het paradijs' of 'het land van melk en honing'. Deze exodusmetafoor is ook in andere landen in het migratievertoog opgemerkt, bijvoorbeeld bij asielzoekers in Oostenrijk en in de Verenigde Staten.⁷⁷ In de Verenigde

Staten had de exodusmetafoor een positieve connotatie omdat het refereerde aan het welkom voor migranten, die onderdrukking ontvluchtten.⁷⁸ In Oostenrijk had het een negatieve connotatie vanwege de nadruk op grote aantallen. Dit laatste gold ook voor de ‘Surinaamse exodus’. In Nederland werd de exodusmetafoor vooral gebruikt, zoals we zullen zien, om de negatieve gevolgen van de migratie voor de Surinamers zelf en voor Suriname te benadrukken.

De keuze voor een term zegt veel over onderliggende ideologieën. Het gebruik van de term repatrianten – *re patria*, terug naar het vaderland – voor migranten uit Indië die merendeels nog nooit in Nederland waren geweest, impliceerde dat zij als deel van de verbeelde Nederlandse natie werden gezien. Ook de term Indische *Nederlanders* had deze functie. Molukkers werden nooit ‘repatrianten’ of ‘Molukse Nederlanders’ genoemd maar ‘Ambonezen’ en later ‘Molukkers’. Dit was een geografische aanduiding. De toegenomen kennis over Molukkers, na de treinkapingen in de jaren zeventig, werd de term van ‘Ambonezen’ vervangen door het meer correcte ‘Molukkers’, want niet alle Molukkers kwamen immers van het eiland Ambon. Deze verandering van terminologie had een politieke achtergrond. In de loop van de jaren zestig noemde de groep zichzelf ‘Zuidmolukkers’. Zij ontleenden deze identiteit aan de affiniteit met de Zuid-Molukse Republiek (RMS). Dit werd door Nederlanders overgenomen. Rond de kapingen werd ‘Zuid’ weggelaten om de politieke connotatie van de Molukse Republiek te verlaten.

Op het macroniveau kunnen argumenten worden geclusterd in groepen. Om mijn informatie systematisch te kunnen analyseren en het gebruik van argumenten inzichtelijk te maken, heb ik gebruikgemaakt van frame-analyse; een methode om argumenten te ordenen.⁷⁹ Dit leidde tot clusteringen waarin de punten, die in theoretische paragraaf zijn opgesomd, worden weerspiegeld. Verder kijk ik wanneer en waarom verbanden worden gelegd.⁸⁰ In debatten in de jaren negentig werden problemen met Antilliaanse jongeren, zoals we zullen zien, verbonden met het slavernijverleden. Dat impliceerde dat deze jongeren een, over generaties overdraagbaar, trauma hadden door de slavernij die hun voorouders ondergingen en het legde de verantwoordelijkheid voor crimineel gedrag buiten henzelf. Het was vervolgens de verantwoordelijkheid en plicht van Nederland om een oplossing te vinden.

De argumenten kunnen als volgt geclusterd worden:

- 1 Het juridische argument. Hierbij wordt de Nederlandse nationaliteit van postkoloniale migranten benadrukt in debatten over toelating. Dit argument speelde bijvoorbeeld in het spijtoptantendebat eind jaren vijftig en begin jaren zestig en bij debatten over Antillianen in de jaren negentig een rol. In het eerste voorbeeld werd bediscussieerd of mensen met de Indonesische nationaliteit toch konden worden toegelaten vanwege hun oriëntatie op Nederland en de historisch gegroeide verplichting van Nederland. In de jaren negentig werd de Nederlandse nationaliteit van Antillianen ter discussie gesteld. De regering probeerde toelating te beperken en te ontmoedigen, maar kon de nationaliteit niet afnemen.
- 2 Het koloniale verleden en slavernijverleden. Dit argument werd gebruikt om de plicht en schuld van de Nederlandse regering te benadrukken en toelating en opvang te bepleiten. In het geval van de Indische Nederlanders werd ook aan biologi-

- sche verwantschap gerefereerd: door gemengde relaties van Nederlandse mannen met inheemse vrouwen was de groep Indische Nederlanders ontstaan.
- 3 De vermeende Nederlandse volksaard en eeuwenlange traditie van tolerantie en gastvrijheid. Het argument luidt dat de Nederlandse regering en het Nederlandse volk deze traditie niet mag verbreken.⁸¹
  - 4 Kosten en baten. Hier werd gerefereerd aan bijvoorbeeld de in Nederland heersende werkloosheid en woningnood en de concurrentie op de arbeidsmarkt. Ook werd er gerefereerd aan de kosten van de opvang. Het ging niet alleen om financiële kosten, maar ook over veiligheid of criminaliteit.
  - 5 Toelating van andere migrantengroepen. Het gaat dan bijvoorbeeld om de vraag waarom gastarbeiders wel werden toegelaten, maar spijtoptanten, waarmee men een verleden en taal deelde, niet. Een ander argument was dat Indische Nederlanders wel in grote getale moeiteloos werden opgenomen, maar dat Surinamers in de jaren zeventig nee op het rekest kregen, terwijl het in allebei de gevallen groepen uit voormalige koloniën betrof.
  - 6 Situatie in land van herkomst. De vermeende mogelijkheid om terug te keren naar het land van herkomst was een belangrijk argument bij insluiting of uitsluiting. Van Indische Nederlanders werd gemeend dat zij niet meer konden terugkeren naar Nederlands-Indië, omdat dit land niet meer bestond. Indonesië werd gevaarlijk geacht voor (voormalige) Nederlanders. Indische Nederlanders werden daarom toegelaten en zij werden aan een actief assimilatiebeleid onderworpen om hen zo snel mogelijk te laten opgaan in de Nederlandse maatschappij. Van Surinamers en Antillianen werd daarentegen gemeend dat zij wel konden terugkeren en hun verblijf tijdelijk zou (moeten) zijn. Remigratie werd bevorderd en een actief assimilatiebeleid kwam niet van de grond. Toelating werd ontmoedigd.
  - 7 Het argument waarbij wordt gegoocheld met de aantallen, in de Angelsaksische literatuur de ‘number game’ genoemd.⁸² In het algemeen spelen aantallen een grote rol in de problematisering van toelating en integratie van migranten. Migranten werden vooral als een probleem gezien wanneer het idee bestond dat het er veel waren. Hoeveel ‘veel’ is, is subjectief: dat konden er duizenden zijn, of honderden, of tientallen. Omdat migranten uit voormalige Nederlandse koloniën de Nederlandse nationaliteit hadden, was het niet altijd duidelijk hoeveel er in Nederland waren. Er werden, zoals we zullen zien, schattingen gepresenteerd over het aantal op een bepaald moment en over het aantal dat mogelijk nog zou komen. Deze schattingen waren onderdeel van het creëren van een sfeer van dreiging en onzekerheid.

Behalve naar de argumenten die werden gebruikt, kijk ik naar stiltes. Stiltes vallen op als bepaalde onderwerpen worden geproblematiseerd voor de ene migrantengroep, maar niet voor andere. Een voorbeeld waren gemengde huwelijken die voor Marokkanen en Turken wel werden geproblematiseerd, maar voor Indische Nederlanders niet of veel minder. In de literatuur wordt dit ook wel *strategic forgetfulness* genoemd.⁸³

Mijn analyse richt zich, zoals gezegd, ook op scharnierpunten. In deze dissertatie wordt het moment van de grootschalige komst van migranten uit de (voormalige) Nederlandse koloniën en discussies omtrent die komst als eerste scharnierpunt geana-

lyseerd. Dit is een moment van debat waarop het ‘wij’ – de natie – wordt gedefinieerd en geherdefinieerd en beelden en retorieken van functie veranderen. Zolang onderdanen in de koloniën woonden, werden zij (in meer of mindere mate) betrokken bij een Nederlandse gemeenschap. Op het moment dat de inwoners van de koloniën het grondgebied aan de Noordzee betraden, was die inclusie niet meer vanzelfsprekend. Inclusie betekende dat migranten aanspraak konden maken op gelijke behandeling op verschillende terreinen. Stereotypen en beelden die al bestonden ten aanzien van de bevolking van de koloniën en discursieve strategieën die werden gebruikt om de superioriteit van de Nederlanders overzee te rechtvaardigen, reisden mee naar Nederland, maar de functie daarvan veranderde. In de kolonie hadden deze beelden en discursieve strategieën tot doel het koloniale gezag te rechtvaardigen. Deze functie verviel door dekolonisatie en migratie. Dat betekende niet dat de beelden en strategieën verdwenen. Zij bleven bestaan met een andere functie. Omdat de migranten in verschillende perioden kwamen, waren er uiteenlopende momenten die scharnierpunten in het debat vormden.

Scharnierpunten waren ook rellen of incidenten na de komst van de migranten naar Nederland. Met enige regelmaat kwam het, zoals uit deze dissertatie zal blijken, tot kleinere of grotere conflicten, waarbij aan het koloniale verleden een rol werd toegekend en waarbij koloniale stereotypen een nieuw leven werd ingeblazen, of waarbij juist de betekenis van het koloniale verleden nadrukkelijk werd ontkend. Er zijn ook momenten waarop debat opvallend afwezig was. Voorbeelden zijn de aankomst van de Indische Nederlanders kort na de oorlog en de rellen tussen Indische en Nederlandse jongens in 1958. Bij hun aankomst werden Indische Nederlanders betrokken bij de Nederlandse natie mede vanuit het idee dat ze niet meer konden terugkeren omdat ‘hun’ Indië niet meer bestond. Bij het ontstaan van ‘rellen’, een decennium later, zou te verwachten zijn dat dit zou leiden tot een retoriek van (gedeeltelijke) uitsluiting, maar dat gebeurde opvallend genoeg niet. In de kranten werden de rellen uitvoerig beschreven, maar noch het parlement noch het *Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier Initiatief voor Sociale Zorg ten behoeve van Grepatrieerden* (CCRP) – belast met de maatschappelijke begeleiding van Indische Nederlanders – besteedde er aandacht aan. Zoals uit de analyse in hoofdstuk 3 zal blijken had dit te maken met het beeld van de Nederlandse natie en de acceptatie van Indische Nederlanders als Nederlanders. Voor de Indische Nederlanders waren de scharnierpunten in het debat de jaren 1945-1949, 1952-1953 en 1958-1964, voor de Molukkers in 1951 en 1975-1977, voor Surinamers in 1974-1975 en voor Antillianen de jaren zeventig, tachtig en de periode 1995-1999. De periode voor de Antillianen is vaag en lang juist omdat er relatief weinig debat was.

Een belangrijke bron voor dit onderzoek waren de ruim 7.000 krantenartikelen. Voor de periode voor 1990 zijn krantenartikelen beperkt gedigitaliseerd, door onder meer de Koninklijke Bibliotheek. Minder dan de helft van het hier geanalyseerde materiaal komt uit gedigitaliseerde bronnen. Wie met krantenanalyse heeft gewerkt, weet dat lang niet al het gedigitaliseerde materiaal machine-leesbaar is. Er worden talloze fouten gemaakt bij de automatische omzetting van scan naar tekstbestand (oplopend van zo’n 40 procent correct net na de oorlog naar 60 procent voor de jaren zeventig), voor-

al in cijfers en data. Langere artikelen worden bovendien op willekeurige momenten afgebroken. Ik heb naast de gedigitaliseerde kranten, gebruik gemaakt van knipselkranten van de Rijksvoorlichtingsdienst (rvd), Kabinet voor Surinaamse en Antilliaanse zaken (KabsNA), het Kabinet van de vice-minister-president en het cckp, en handmatig gezocht in niet-gedigitaliseerde (landelijke) kranten.⁸⁴ Voor de discussie over Antillianen in de jaren negentig heb ik gebruik gemaakt van LexisNexis. Op basis van secundaire literatuur en de Kamerdebatten heb ik onderzocht op welke momenten er debatten werden gevoerd, die zich concentreerden op de in- en uitsluiting van deze groepen, zoals het spijtoptantendebat, de migratie aan de vooravond van de Surinaamse onafhankelijkheid, de Molukse treinkapingen, de migratie van Antilliaanse jongeren na 1995, en rellen en gemengde huwelijken. Ik heb 7.219 artikelen verzameld. Dit zijn geenszins alle artikelen die in de hier bestudeerde periode over deze groepen zijn gepubliceerd. Er waren tal van vierregelige artikeltjes waarin slechts de komst van een groep of een schip werd gemeld. Verder produceerden lokale kranten soms compleet gelijklopende verhalen, waarschijnlijk op basis van materiaal dat hen door persagentschappen was aangeleverd. Lokale bladen waren aangesloten bij de *Gemeenschappelijke Persdienst*. De korte mededelingen en de identieke teksten werden buiten beschouwing gelaten.

De artikelen zijn afkomstig uit alle grote Nederlandse dagbladen, enkele week- en maandbladen (waaronder *Accent*, *Beatrijs*, *De Groene Amsterdammer*, *De Nieuwe Linie*, *De Spiegel*, *Elseviers Weekblad*, *Haagse Post/De Tijd*, *Margriet*, *Opzij*, *Panorama*, *Vrij Nederland*, en *Peel en Maas*), enkele internationale kranten (*Observer*, *New York Times* en *Washington Post*), enkele bladen van de migrantengroepen zelf of van belangenhartigers (*Tong Tong* (Indische Nederlanders), *Zelfbeschikking* en *De stem van Ambon* (Molukkers), *Hindorama en Aisa Samachar* (Hindoestaanse Surinamers), het Curaçaose blad *Amigoe di Curaçao* (Nederlandstalige Antilliaanse krant, opgericht door de Paters Dominicanen in 1883, sinds 1941 verschijnend als dagblad), en een zeer groot aantal lokale en regionale kranten (waaronder *Amersfoortse Courant*, *BN/DeStem*, *Brabants Dagblad*, *Dagblad van het Oosten*, *De Dordtenaar*, *De Vrije Zeeuw*, *Eindhoven's Dagblad*, *Friese Koerier*, *Gazet van Limburg*, *Gelders Dagblad*, *Gooien Eemlander*, *Haagsche Courant*, *Haarlems Dagblad*, *Het Binnenhof*, *Het Centrum*, *Het Financieele Dagblad*, *Het Vaderland*, *Leeuwarder Courant*, *Leidsch Dagblad*, *Nederlands Dagblad*, *Nieuwe Courant*, *Nieuwe Haagsche Courant*, *Nieuwe Leidsche Courant*, *Nieuwe Limburger*, *Nieuwsblad van het Noorden*, *Noord-Bevelands Nieuws- en Advertentieblad*, *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, *Provinciale Zeeuwse Courant*, *Rotterdams Dagblad*, *Schager Courant*, *Stentor*, *Tubantia*, *Utrechtsch Katholiek Dagblad*, *Utrechtsch Nieuwsblad*, *Woerdens Nieuwsblad*, *Zeeuwsch Dagblad*, *Zeeuws Nieuwsblad* en *Zierikzeesche Nieuwsbode*).

De dagbladen veranderden in de loop van de hier beschreven periode van uiterlijk. De kranten werden dikker, de berichten langer, koppen vetter en er kwamen meer foto's. De kranten veranderden ook van signatuur en raakten minder verbonden met politieke partijen. Door krantenfusies, overnames en faillissementen verdween een groot aantal titels. Bij aanvang van de hier onderzochte periode waren er in Nederland ongeveer 100 dagbladen. Aan het einde van de onderzochte periode was een groot aantal van de grotere regionale bladen kopblad van het *Algemeen Dagblad* geworden,

wat betekende dat ze vrijwel hetzelfde nieuws brachten, met uitzondering van enkele lokale berichten.

De Telegraaf, opgericht in 1893, had na de Tweede Wereldoorlog een verschijningsverbod tot 1949. Daarna groeide de krant uit tot het grootste dagblad in Nederland en werd de berichtgeving sensationeler. De krant was niet direct aan een partij gebonden. *De Nieuwe Rotterdamse Courant (NRC)*, opgericht in 1843 en in 1970 gefuseerd met het *Algemeen Handelsblad*, was een rechts liberale krant. Tussen 1945 en 1947 verscheen de krant onder de titel *Nationale Rotterdamsche Courant*. De krant richtte zich op zakennieuws en berichtte, wanneer het bijvoorbeeld ging over Nederlands-Indië en Indonesië, vrijwel alleen over de zakelijke Nederlandse belangen en niet over het lot van de Indische Nederlanders. Ten tijde van de debatten rondom de komst van Surinamers en Antillianen had de krant meer belangstelling voor de menselijke kant van de migratie. *Het Algemeen Dagblad* werd opgericht in 1949 en had geen politieke of religieuze binding. Het was in het begin vooral een Rotterdamse krant, werd een landelijke krant en vervolgens kopblad van een groot aantal lokale en regionale kranten. *De Volkskrant*, opgericht in 1919, was katholiek van oorsprong, maar richtte zich sinds de jaren zestig op links intellectueel Nederland. *De Maasbode* was eveneens katholiek en aanvankelijk groter dan *de Volkskrant*. De krant verdween in 1959 door overname door het eveneens katholieke blad *de Tijd*. Het sociaaldemocratische dagblad *Het Vrije Volk* was een voortzetting van het vooroorlogse dagblad *Het Volk*. De krant werd in 1967 losgekoppeld van de PvdA en werd vervolgens van een belangrijke landelijke krant een lokale Rotterdamse krant. Het laatste nummer verscheen in 1991. De krant zette al vroeg in op de personifiërende benadering waarbij politiek nieuws werd gekoppeld aan persoonlijke verhalen. Er was in de krant veel belangstelling voor het lot van Indische Nederlanders en Molukkers. *Het Parool* was een sociaaldemocratische verzetskrant, die uitgroeide tot een belangrijke landelijke krant totdat de krant in 1997 zich meer op Amsterdam ging richten. In deze krant was veel belangstelling voor wat werd genoemd 'het Ambonezenprobleem'. *Trouw* kwam eveneens voort uit het verzet en had na de oorlog een lezerskring die zich verbonden voelde met de ARP. Kort na de Tweede Wereldoorlog verzette de krant zich tegen de dekolonisatie van Nederlands-Indië en vervolgens tegen de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië. In artikelen over Indische Nederlanders en Molukkers in Nederland probeerde de krant gelijk te halen wat betreft haar standpunt ten aanzien van de dekolonisatie: dekolonisatie was fout geweest en nu zat Nederland met de gebakken peren. *De Waarheid* was het partijblad van de CPN. Het was een verzetskrant en kort na de oorlog enige tijd de grootste krant van Nederland. In de Koude Oorlog raakten *De Waarheid* en de CPN in een isolement. In de late jaren zestig en in de jaren zeventig herwon het blad aan populariteit, vooral vanwege kritiek op de Vietnamoorlog. In 1990 werd de krant opgeheven. *De Waarheid* was kort na de oorlog voor de onafhankelijkheid van Indonesië en verwoordde steeds een antikoloniale visie. Voor de meer recente periode valt op dat alle kranten veel meer aandacht hebben voor Marokkanen en in mindere mate Turken dan voor Surinamers en Antillianen. *Het Algemeen Dagblad* en *De Telegraaf* besteden in de laatste jaren iets meer aandacht aan Antillianen dan aan Surinamers. Bij NRC ligt dat precies andersom, maar is de algehele belangstelling voor beide groepen veel minder dan in het *Algemeen Dagblad* en *De Telegraaf*.

De Volkskrant heeft eveneens meer belangstelling voor Surinamers dan voor Antillianen (maar lang niet zoveel als voor Marokkanen).

De 7.219 teksten werden zorgvuldig geanalyseerd. De belangrijkste thema's, trefwoorden en metaforen werden geteld. Dit maakte kwantificering mogelijk, waardoor de frequentie van het gebruik van metaforen of het voorkomen van argumenten binnen een bepaald debat kon worden vastgesteld. In de analyse van de metafoor doorliep ik drie stappen: de identificatie van de metafoor, de interpretatie en vervolgens de duiding binnen het politieke of publieke debat.⁸⁵ Hiermee werd de functie van de metafoor geanalyseerd. De kracht van de metafoor werd getest door te kijken of en wanneer de metafoor in andere contexten wordt gebruikt, of de metafoor tussen aanhalingstekens staat (wat een bewust gebruik van de metafoor impliceert) en of er een combinatie van verschillende metaforen plaatsvindt (wat een onbewust gebruikt impliceert).⁸⁶

Wat betreft de Indische Nederlanders ben ik begonnen met 985 artikelen uit de knipselmappen van het СССР. Deze artikelen zijn gebruikt om de debatten in kaart te brengen. Doel was tevens te onderzoeken hoe de migratie zich verhiel tot de berichtgeving. 365 langere artikelen zijn onderworpen aan een diepte- en detailanalyse. De krantenartikelen over Surinamers zijn gevonden in de knipselkrant *Beleid beschouwd* van de RVD, de knipselmappen van KabSNA en het kabinet van de vice-minister-president, in totaal 2.041 artikelen. Naar aanleiding van de Molukse treinkapingen is behalve naar de Nederlandse pers ook gekeken naar de internationale pers, omdat de kapingen veel internationale aandacht trokken. Dat maakt het mogelijk discoursen te vergelijken. In totaal zijn 925 krantenartikelen verzameld. Het debat over Antillianen vond vooral plaats vanaf 1995. Voor deze periode zijn 674 krantenartikelen uit nationale en regionale kranten en tijdschriften geanalyseerd. Verder zijn er nog 1.383 krantenartikelen over Indo's, 659 over Molukkers en 552 over Surinamers uit de periode voor dekolonisatie in de analyse betrokken.

Voor de koloniale periode zijn bovendien 17 Indische en 3 Surinaamse romans onderzocht. Hierbij is gekeken naar het beeld van de bevolking in de kolonie en wat de functie daarvan was. Het idee achter deze analyse is dat dit beeld uit het koloniale tijdvak een weerslag had op dat in de postkoloniale context.⁸⁷ De romans zijn vooral voor het Indische verhaal van belang. Over Suriname werden veel minder romans geschreven, en over de Antillen nog minder. In de literatuur worden een aantal romans genoemd die belangrijk waren en veelgelezen werden. Die heb ik voor mijn analyse gebruikt.⁸⁸ Bij de analyse van de romans heb ik gekeken naar taalgebruik: woordkeuze, constructie van zinnen, wie als handelende personen optreden en wie wel en wie niet als personages worden uitgewerkt.⁸⁹ Bij mijn selectie van de romans heb ik de volgende criteria gebruikt: ten eerste heb ik gekeken naar een gelijke verdeling tussen het aantal mannen en vrouwen onder de auteurs en naar een evenwichtige verdeling over het door mij besproken tijdvak. Ten tweede zijn de boeken geselecteerd op hun populariteit in hun eigen tijd. Sommige boeken waren heel populair in de door mij bestudeerde periode, maar zijn later in vergetelheid geraakt.⁹⁰ De reden om veelvuldig herdrukte en besproken boeken te onderzoeken is dat hun populariteit mede lag in het feit dat de thema's aansloten bij de leefwereld en de ervaringen van het lezerspubliek of dat ze belangrijk waren in het publieke debat omdat ze een als proble-

matisch ervaren onderwerp aan de orde stelden. De toevoeging een ‘Indische roman’ of ‘roman uit Indië’ aan de titel suggereert dat het Indische als een bepalend element van de Indische samenleving werd beschouwd, zowel in Nederlands-Indië als in Nederland.⁹¹ De 17 geselecteerde Indische romans heb ik geanalyseerd op het gebruik van stereotyperingen van uiterlijk en karakters van mannen en vrouwen die behoorden tot de Europese, Indische of inheemse groep.⁹² Centraal stond hoe verschillen werden beschreven en benadrukt. Tevens heb ik gekeken naar hoe gemengde relaties werden beschreven.

Als laatste bron zijn de debatten in de Eerste en Tweede Kamer onderzocht.⁹³ Voor de parlementaire discussies kon ik voortbouwen op werk van Guno Jones en John Schuster, die keken naar de discussies omtrent in- en uitsluiting en toelating van postkoloniale migranten.⁹⁴ Naar aanleiding van hun bevindingen heb ik Kamerdebatten geanalyseerd. Dit heb ik aangevuld met een analyse van materiaal in de archieven van het IND, CAZ en CCKP om greep te krijgen op de discussies die werden gevoerd op beleidsniveau.⁹⁵ Vervolgens heb ik een extra analytische slag gemaakt door, op basis van de Kamerdebatten, de krantenartikelen en het archiefmateriaal, te kijken naar de wisselwerking tussen het publieke en politieke debat.

Opbouw

Dit proefschrift is per groep chronologisch opgebouwd. Allereerst wordt gekeken naar vertogen van in- en uitsluiting in de koloniën Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen. Deze hoofdstukken bevatten ook achtergrondinformatie over de geschiedenis van het Nederlandse kolonialisme in deze gebieden en de migratie naar Nederland. Vervolgens komen achtereenvolgens de Indische Nederlanders, de Molukkers, de Afro-Surinamers, Hindostanen en als laatste de Antillianen aan bod.